

Arisztotelész az életről*

GARETH B. MATTHEWS

Bármelyik szokványos enciklopédiát fellapozva láthatjuk, hogy mennyire problematikus marad számunkra az élet fogalma. A szakemberek néha megpróbálják leplezni a problémákat, néha meg teljesen nyilvánvalóvá teszik őket. A *The World Book Encyclopedia* egyik újabb kiadásának az ÉLET címszó alatti bekezdése megvilágítja a kérdést:

„Majdnem minden élő dolognak bizonyos alapvető tulajdonságai vannak. Ilyenek (1) a szaporodás, (2) a növekedés, (3) az anyagcsere, (4) helyváltoztatás, (5) válaszreakció és (6) az alkalmazkodás. Nem minden organizmus rendelkezik e sajátosságok mindenikével, és nem-élő dolgok is rendelkezhetnek ezek valamelyikével. Mégis e tulajdonságok összességében körvonalazódik az élő dolgok lényege.”¹

Nem kell túlzottan platonistának lenni ahhoz, hogy az ilyen megközelítés aggodalmat és zavart keltsen. Hogyan lehetséges, hogy csak „majdnem minden” és nem „minden” élő dolog rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, amelyeken keresztül „körvonalazódik az élő dolgok lényege”? Hogyan körvonalazhatják az élő dolgok lényegét olyan tulajdonságok, amelyek csak

* A fordítás alapjául szolgáló mű: Gareth B. Matthews: Aristotle on Life. In: *The Philosophy of Artificial Life*, ed. Margaret A. Boden, Oxford University Press, 1996.

¹(Chicago: World Book, 1986), XII. 242.

„majdnem minden élő dologra” jellemzőek, ugyanakkor egyes nem-élő dolgok is rendelkeznek velük? Az élet meghatározásához szükséges és elégséges jellemvonások megtalálására irányuló erőfeszítések elismert kudarca miatt nem vezet arra a felismerésre, hogy talán nem is létezik olyasmi, hogy „az élő dolgok lényege”.

Úgy tűnik, Arisztotelész az első gondolkodó, aki megpróbálta megérteni, hogy mi az élő dolog, hivatkozva egy sor jellegzetes „életfunkcióra” (vagy ahogy ő nevezte, „lelki képességre” – *dünameisz tész pszükhész*). Ez a lista Arisztotelész különböző szövegeiben eltéréseket mutat, de általában a következőket sorolja fel: táplálkozás, növekedés, fogyás, szaporodás, vágy, érzékelés vagy észlelés, ön-mozgatás, gondolkodás.

Modern szemszögünkben Arisztotelész életfunkciólistájának legkülönösebb eleme a gondolkodás. Descartes meggyőzött minket arról, hogy a gondolkodás és az élet között nincs lényeges kapcsolat.² Ezért furcsa számunkra, hogy Arisztotelésznél ezt találjuk. Egyébként Arisztotelész listája nem összeférhetetlen az élő dolgok mibenlétének meghatározására irányuló modern erőfeszítésekkel, amelyek jellegzetes életfunkciókra hivatkoznak.

Egyes modern szerzők megadják az ilyen funkciók néhány lehetséges sorát, majd kijelentik: (1) bármi, ami gyakorolja ezeket, élő; (2) ami egyiküket sem képes gyakorolni, nem élő, és (3) ami e funkcióknak csak egy részét gyakorolhatja, lehet élő vagy nem élő. Arisztotelész megközelítése ennél merészebb. Szerinte ahhoz, hogy egy dolgot élőnek tekintsünk, elegendő az is, ha az illető dolog a szóban forgó funkciók legalább egyikét gyakorolni tudja: „[...]akkor mondjuk egy dologról, hogy él, ha a következőknek csak egyike is jelen van benne: ész, érzékelés, a helyváltoztatással kapcsolatos mozgás és nyugalom, a táplálkozással összefüggő mozgás, valamint a fogyás és a növeke-

² „Így az első emberek talán nem különböztették meg bennünk azt a princípiumot, amellyel táplálkozunk, növekszünk, s végrehajtjuk gondolkodás nélkül mindazt a többi dolgot, amely bennünk az állatokkal közös, attól a princípiumtól, amellyel gondolkodunk, s mindkettőt a lélek egységes nevével jelölték meg, (...). Én pedig, miután észrevettem, hogy az a princípium, amellyel táplálkozunk, gyökeresen különbözik attól, amellyel gondolkodunk, azt mondtam, hogy a lélek elnevezés, mivel mindkettő értelmében használatos, kétértelmű. [...] Az elmét ugyanis nem a lélek egy részének tekintetem, hanem annak a teljes léleknek, amely gondolkodik.” (A szerző válasza az ellenvetések V. sorozatára. In: R. Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*. Atlantisz, Bp., 1994, ford. Boros Gábor, 196.

dés.”³ (*De anima*, II, 413a 22–25). És a következő fejezet elején megerősíti ezt:

„A léleknek említett képességei, mint mondtuk, némely élőben mind megvannak, másokban csak egy részük, némelyekben meg csak egyetlenegy. Az említett képességek pedig ezek: táplálkozó-, törekvő-, érzékelő-, helyváltoztató, mozgást végző, gondolkodó képesség.”(414a 29–32)

Arisztotelész tétele, miszerint „[...] akkor mondjuk egy dologról, hogy él, ha a (lelki képességeknek) csak egyike is jelen van benne”, két különböző kérdést vet fel. Először is, empirikusan igaz-e ez? Igaz-e, mint empirikus tény, hogy bármivel, amennyiben gyakorolja – és csak amennyiben gyakorolja – az Arisztotelész által felsorolt funkcióknak legalább egyikét, mint élő dologgal számolhatunk? Ezt nevezhetjük *az Empirikus Problémának*.

Az Empirikus Probléma felveti a kérdést, hogy az alábbi sorokban található bikondicionális elégséges-e mint mindannak számbavétele, amit az élő dolgok osztályába sorolhatunk:

x élő dolog, ha x gondolkodni tud, vagy x érzékelni tud, vagy x helyváltoztatásra képes stb. (1)

Ezzel szemben a *Definíciós Probléma* azt veti fel, hogy az alábbi meghatározás kielégítő-e:

x élő dolog =_{df} x gondolkodni tud, vagy x érzékelni tud, vagy x helyváltoztatásra képes stb. (2)

Vizsgáljuk meg először a Definíciós Problémát. Arisztotelész maga nem kínál diszjunktív meghatározásokat. Ő a genus-differentia típusú meghatározásokat részesíti előnyben. A (2)-es tétel nehezen elégítené ki azt, amit Arisztotelész akar mondani az „élő” görög megfelelőjéről, hacsak valamely sajátos magyarázat nem mutatja ki, hogy a diszjunktív forma esetleges a kijelentett tételhez képest, és hogy a (2)-es valóban ekvivalens más, nem-diszjunktív megközelítésekkel.

A (2)-es tétellel szembeni ilyenszerű ellenvetéseknek valódi erejük van. Ami valamit élővé tesz, annak sokkal egységesebbnek kellene lennie, mint amit a diszjunktív forma sugall. Azt szeretnénk tudni, hogy a gondolkodás, az észlelés, a helyváltoztatás képességeiben mi az a közös elem, ami életfunkciókká teszi őket, olyan funkciókká, amelyek közül akár egyet is gyakorolva bármely dolog élőnek minősül. Ily módon, még akkor is, ha az (1)-es meghatározás helyes, és Arisztotelész életfunkció-listája valóban

³ A *De anima*-ból származó idézeteket az alábbi kiadás alapján közöljük: Arisztotelész: *A lélek*. In: *Lélekfilozófiai írások*, Európa K., Bp., 1988, ford. Steiger Kornél.

alkalmazható az összes élő dolog és csakis az élő dolgok kiválasztásában, a (2)-es definíció nem tűnik kielégítőnek.

Térjünk most át az Empirikus Problémára. Helyénvaló-e az (1)-es tétel, amelyet nyitott formában hagytunk? A legmegfelelőbb az lesz, ha az (1)-es vizsgálatának mindjárt az elején megpróbálunk teljes képet alkotni az arisztotelészi lelki-, avagy életfunkciókról. Azt hiszem, az alábbi lista a *De anima* II. könyvéből teljesen tekinthető:

- a) gondolkodás (nousz, dianoétikon)
- b) érzékelés vagy észlelés (aiszthészisz)
- c) helyváltoztatás (kinészisz kata topón) és nyugalom (sztaszisz)
- d) a táplálkozásban (kata trophén), a fogyásban (phthiszisz) és a növekedésben (auxészisz) illetve a táplálkozásban (threptikon) megnyilvánuló mozgás (kinészisz)
- e) érintés, tapintás (haphé)
- f) törekvés (orexisz), vágy (epithumia) és szenvedély (thumosz) illetve kívánás (boulészisz)
- g) szaporodás (genészisz)

Ezen képességek számbavételével kapcsolatosan bizonyos nézeteltérések merülhetnek fel. Egyeseknek úgy tűnhet, hogy a növekedésnek külön képességként kellene szerepelnie. Ez helyesnek tekinthető. És talán az f) pontban említett törekvést is önálló képességként kellene tekinteni. Végül pedig, az érintés avagy tapintás az érzékelés egyik formája. Arisztotelész azért vizsgálja külön, mert egyes állatok a tapintáson kívül nem rendelkeznek az érzékelés más formáival (413b 4–9); így viszont a nem-taktilis érzékelést külön, jól körülhatárolt képességként kellene tárgyalni.

Bárhogyan is, általában ezek azok a lelki képességek, amelyekről Arisztotelész beszél a *De anima* II. könyvében.

Vizsgáljuk meg először a lista utolsó pontját, a szaporodást. Nyilvánvaló, hogy egyes organizmusok, annak ellenére, hogy élők, túlságosan fiatalok ahhoz, hogy szaporodhassanak, mások meg túl öregek. Megint mások egész életükön keresztül terméketlenek, képtelenek a szaporodásra – vagy egyéni hiányosságaik miatt, vagy pedig, mint az öszvérek esetében, az egész faj steril. Tehát a szaporodásra való képesség sem az individuum, sem a faj viszonylatában nem az élet jellegzetes vonása.

Emlékezzünk vissza, Arisztotelész nem azt mondja, hogy minden élő dolognak a lelki- avagy életképességek összességének birtokában kell lennie, hanem azt, hogy minden, ami valamelyik

képességet gyakorolhatja – és feltételezhetően csak az ilyen dolog – élő. Képes lehet-e egy dolog szaporodni anélkül, hogy élő lenne? A hangok a visszhangkamrában, a képek a tükörben reprodukálják önmagukat, bár sem a hangok, sem a képek nem élnek, legalábbis az élet fogalmának abban az értelmében nem, amit most vizsgálunk. Még problematikusabbak a vírusok, amelyek Arisztotelész számára ismeretlenek voltak.

De tekintsünk most el a hangoktól, képektől és vírusoktól, és tétélezzük fel, hogy a „reprodukción”, a szaporodás megfelelő értelme kifejezhető hasonló módon úgy, hogy minden, ami ezzel a képességgel rendelkezik, élő. Van-e Arisztotelész listájának más problémás pontja is?

Kétségek nélkül, hasonló problémák merülnek fel, ha mondjuk a „törekvés” vagy a „helyváltoztatás és nyugalom” fogalmak értelmét vagy értelmeit próbáljuk meghatározni, oly módon, hogy ha egy entitás rendelkezik valamelyik életfunkcióval, akkor a funkciónak megfelelő értelemben az illető entitás élő.

Tegyük fel, hogy az ilyen problémák, bárhogyan is, de megoldhatók. Vajon így elfogadható lesz az Empirikus Problémára adott pozitív válasz? Úgy tűnik, igen.

A Definíciós Probléma viszont nehezen kezelhető marad. Két fő problémacsoport adódik itt. Az egyik az, hogy a „szaporodás”, „törekvés” stb. fogalmak megfelelő értelmét keresve – úgy, hogy a meghatározás csak a megfelelő esetekre vonatkozzon, sem többre, sem kevesebbre – arra kényszerülhetünk, hogy akár implicit, akár explicit módon az élet fogalmához folyamodjunk. Például a „szaporodás” kívánt értelmének meghatározása, alkalmazva azt mondjuk az amőbák osztódására, egy hang visszhangzására viszont már nem, megköveteli, hogy legalább impliciten érintsük az élet fogalmát. Ebben az esetben a meghatározás körbenforgó. Ez nem volna akadály például az Empirikus Probléma esetében, hiszen az (1)-es tétellel szembeni egyetlen követelmény, hogy valóban szükséges és elégséges feltételeket állapítson meg ahhoz, hogy egy dolog élőnek minősüljön. Viszont a Definíciós Probléma esetében a körbenforgás komoly nehézség.

A második probléma, amit említettem, az, hogy nem világos, mi a közös ezekben a lelki képességekben, amelyek révén egy entitás, még ha egyetlen ilyen képességgel rendelkezik is, élőnek számít. Ez a probléma a definíció egységének problémájaként ismerős Arisztotelész olvasói számára.

Ezen a ponton érdemes megvizsgálni Arisztotelész felfogását a lelki képességek összefüggéséről. Arisztotelész nem feltételezi, hogy egy adott élő dolog gyakorolhat egy bizonyos képességet,

például a szaporodását, és semmi mást. Inkább úgy kezeli *ezeket*, legalábbis többségüket, mint amelyek csökkenő, illetve növekvő extenziójuk szerint egymásba fonódnak. Vagyis minden, ami rendelkezik P3 képességgel, rendelkezik P2-vel is, illetve minden, ami rendelkezik P2-vel, rendelkezik P1-gyel is (fordítva nem igaz).

Hogyan segít bennünket ez a gondolat a Definíciós Probléma tárgyalásában? Folyamodhatunk Arisztotelész véleményéhez, miszerint annak az egységét, amit a diszjunktív meghatározás, azaz a (2)-es megad, ilyen kiegészítő kapcsolatok biztosítják:

Ha x gondolkodni tud, akkor x képes felfogni valamit
(de fordítva nem igaz). (2a)

Ha x képes felfogni valamit, akkor x érinteni is képes
(de fordítva nem igaz). (2b)

Ha x képes érinteni, akkor x táplálni képes önmagát. (2c)

Eddig úgy tűnik, hogy a képességek szorosan összekapcsolódnak. De kihagytuk a vágyat, a helyváltoztatást és a szaporodást. Arisztotelész nem feltételezi, hogy ezek által kiterjeszthető a kapcsolódás úgy, hogy egyszerűen folytatjuk a növekvő vagy csökkenő extenzió szerinti lépéseket, mégis úgy gondolja, hogy a következő kapcsolatok fennállnak:

x vágyakozik, ha x érinteni tud. (2d)

x mozogni tud, ha x rendelkezik nem-taktilis érzékeléssel. (2e)

Ha x szaporodásra képes, akkor x táplálkozni tud. (2f)

Ha ezután felbontjuk az érzékelést érintésre és nem-taktilis érzékelésre, a következő kapcsolatokat kapjuk:

[x gondolkodni tud]→

[x rendelkezik nem-taktilis érzékeléssel és x mozogni tud]→

[x tapintani tud és x törekszik]→

x táplálkozni tud

←[x szaporodásra képes]

Ennek egyik következménye az, hogy mindaz, amiben megvan valamelyik lelki képesség, rendelkezik a táplálkozás képességével. Levonhatjuk-e azt a következtetést, hogy ha azt mondjuk valamiről, hogy élő, az egyszerűen azt jelenti, hogy táplálkozni képes? Arisztotelész néha ezt sugallja. Nézzük a következő részt a *De anima* II. 4.-ből:

„Először tehát a táplálkozásról és a nemzésről kell szólnunk. A tápláló lélek ugyanis a többiekben is megvan, s a lélek első és legáltalánosabb képessége, ennek

révén van jelen az élet valamennyi lényben, [*kath' hen hüparkhei to zen hapaszin*]” (415a 22–25)

Úgy tűnik, ebből az következik, hogy a többi lelki képesség önmagában nem igazán életfunkció – ezek inkább életfeltételező funkciók, amelyeket semmi nem gyakorolhat anélkül, hogy élne.

Ebben az olvasatban Arisztotelész megállapítása, „...akkor mondjuk egy dologról, hogy él, ha a következőknek [vagyis a következő képességeknek] csak egyike is jelen van benne ...”, valahogy így hangzik: ‘Feltéve, hogy bármelyik ezen képességek közül megtalálható egy dologban, joggal mondhatjuk, hogy az a dolog élő (még akkor is, ha az „élő” csupán azt jelenti, hogy „táplálkozni és szaporodni képes”)’.

Vannak azonban részletek, amelyekben Arisztotelész mást állít. Nézzük az alábbi szövegrészt, amely közvetlenül megelőzi a fenti megállapítást:

„Nos, vizsgálódásunknak az a tétel a kiindulópontja, hogy a lelkes lény a lélektelentől az élet által különbözik. Minthogy pedig az élet [*zen*] kifejezést többféleképpen alkalmazzuk [*pleonakhosz de tou zen legomenou*], akkor mondjuk egy dologról, hogy él ...”

Ha ezt a gondolatot komolyan vesszük, akkor feltételezhetjük, hogy a „gondolkodni tud”, „nem-taktilis érzékeléssel rendelkezik”, „érinteni képes” és „táplálkozni képes” közötti összefüggéslánc, továbbá a 2a–f kapcsolatok tulajdonképpen jelentéskapcsolatok, és mindez együtt az „élő” és az „élő dolog” fogalmának egyre szélesebb és szélesebb jelentéskörét hozza létre. A legszűkebb értelemben az „x élő dolog” azt jelentené, hogy „x gondolkodni tud, x rendelkezik nem-taktilis érzékeléssel ... x táplálkozni képes”. A legtágabb értelemben az „x élő dolog” egyszerűen azt jelenti, hogy „x táplálkozni képes”.

A *Nikomakhoszi Etika* első könyvének egyik passzusa szintén ehhez a gondolathoz kapcsolódik:

„A táplálkozásban és növekedésben nyilvánuló életet tehát eleve ki kell zárunk. Továbbmenve, gondolhatnánk esetleg az érzékelésben megnyilvánuló életre, ámde ez is közös vonása a lónak, az ökörnek, s általában min-

den élő lénynek. Marad tehát az eszes lélekrésznek bizonyos cselekvésben megnyilvánuló élete.”⁴ (1098a 1–3)

Úgy érthetjük, hogy Arisztotelész az „élet” kifejezést először a „táplálkozás és növekedés” értelmében használja, majd egy gazdagabb értelemben, amelyben már benne foglaltatik az érzékelés birtoklása, és végül egy olyan értelemben, amelyhez hozzátartozik a racionalitáselv is.

Mégis van egy probléma ezzel az állítással. A 415a 7-ben Arisztotelész ezt mondja: „Végül és a legkevesebbükben van meg az értelem és a gondolkodás. Amelyek ugyanis a halandó lények közül rendelkeznek értelemmel, azokban jelen van a többi képesség is, míg azoknak, amelyek az összes többivel rendelkeznek, nem mindegyikében van értelem, ...” A „halandó lények” kifejezés használata világossá teszi, hogy Arisztotelész szerint létezhetnek halhatatlan lények, amelyek gondolkodnak, és ebből kifolyólag élnek, de nem táplálkoznak vagy növekednek. Úgy tűnik, ez Arisztotelész álláspontja.

Ha ez igaz, akkor az, hogy „x gondolkodni tud”, mégsem garantálja azt, hogy „x táplálkozni képes” – erre legfeljebb az „x gondolkodni tud és x halandó lény” szolgáltat biztosítékot.

Megpróbálhatjuk azt mondani, hogy itt egyszerűen az „élő” és az „élő dolog” további jelentéséről van szó, úgy, hogy az „x gondolkodni tud és x nem halandó lény” képezi az „x élő dolog” új értelmét. De hol van most az egység ezekben a meghatározásokban? Ha az összefüggéslánc feltételezésének szerepe az, hogy elkerüljük a nem kívánt következtetést, miszerint az „élő dolog” pusztán a különböző jelentések és értelmek valamiféle egységét, közös fókuszát hivatott biztosítani, akkor ez a vonatkoztatási pont nem használható többé.

Azt hiszem, meg kell próbálnunk teljesen más módon megközelíteni a problémát.

Talán jó lenne itt visszaemlékezni arra az arisztotelészi feltételezésre, hogy egy adott faj egyedei természettől fogva úgy cselekszenek, hogy megőrizték a faj létét. A *De anima* II. könyvének 4. fejezetében a táplálkozás és a szaporodás tárgyalása kapcsán Arisztotelész kiemeli:

„... az élőknek ugyanis, amennyiben fejlettek és nem nyomorékok, illetve nem spontán módon keletkeztek, legtermészetesebb cselekedetük, hogy egy másikat hoz-

⁴ Arisztotelész: *Nikomakhoszi Etika*. Parthenon, Bp., 1942, ford. Szabó Miklós, 28.

nak létre, olyat, amilyenek ők maguk, az állat állatot, a növény növényt, hogy amennyiben tőlük telik, részük legyen az örökkévalóban és az isteniben. Mert erre törekszik minden, és evégett [a „mi célból”, egyszersmind a „minek a javára” értelmében] cselekszi, amit természete szerint [hószja pratein kata phüszin] cselekszik.” (415a27–b2)

Arisztotelész továbbra is azt állítja, hogy a lélek az összes dolog közül „a lelkes testek szubsztanciája” (415b11). Hozzáteszi még, hogy „... a létezésnek ... minden dologban a szubsztancia az oka, az élet pedig létezése az élőknek. Az élet oka és principiuma pedig a lélek.” (415b12–14).

Ha egy élő dolog lelke az illető dolog élő mivoltának oka, és élete természetes módon a faj fenntartására irányul, akkor feltételezhetjük, hogy a lélek képességei is a faj fenntartására irányulnak.

Az én véleményem az, hogy a lelki képességek listája az általános lehetőségek listájának tekinthető, amelynek megfelelően az egyednek cselekednie kell a faj fenntartása érdekében. Egy növény számára ezek csupán az anyagcsere (táplálkozás, fogyás, növekedés) és a szaporodás mozgásai. Az állatok többsége helyváltoztatásra képes. Tetteik vezérlője a vágy, a törekvés és az érzékelés – a legrimitívebb formákban az érintésen keresztül, de a magasabbrendű fajok esetében a nem-taktilis érzékelés különböző módozatainak segítségével. Az embernek gyakorolnia kell értelmi és mérlegelő képességét ahhoz, hogy képes legyen a faj fenntartását szolgáló tettekre.

Ha a fajfenntartás-gondolatot kiemeljük az arisztotelészi tárgyalásmódból, és a lelki képesség megértésének kulcsává tesszük, akkor a következő meghatározást adhatjuk:

x lelki képesség $=_{df}$ létezik y faj úgy, hogy ahhoz, hogy y fennmaradjon, az y-hoz tartozó egyedeknek általánosan gyakorolniuk kell x-et.

A fajra alkalmazva a meghatározás így néz ki:

x lelki képesség az y faj számára $=_{df}$ ahhoz, hogy y fennmaradjon, az y-hoz tartozó egyedeknek általánosan gyakorolniuk kell x-et⁵.

⁵ Fred Feldman tette számomra világossá, mennyire fontos és mennyire nehéz lesz itt helyesen érteni a „gyakorol” igét. Sok állatnak, például a nyúlaknak, a faj fennmaradásának érdekében feltehetően szüksége van arra a képességre, hogy mozdulatlan maradjon a ragadozó jelenlétében. Ráadásul az ilyen képesség nem számíthat lelki képességnek, hiszen akkor (lásd a következő definíciót) a halott nyúl élőknek számítana.

Elfogadható az a feltételezés, hogy a definíció alapján a lelki képességek a következők lesznek: értelem, érzékelés (taktilis és nem-taktilis), helyváltoztatás, törekvés, anyagcsere és szaporodás. Az is jogosan feltételezhető, hogy ezek a képességek együtt példázhatók olyan összetett modellekben, amelyek a fentebb tárgyalt összefüggésláncot eredményezik. Most mondhatjuk – minden arisztotelészi állításon túlmenően, bár azt hiszem, valami ilyesmit sugall ő is – azt, hogy egy organizmus élő, ha gyakorolni tud legalább egy olyan lelki képességet, amely a faj fennmaradását segíti elő.

x élő =_{df} van egy y faj és egy p lelki képesség, úgy, hogy x y -hoz tartozik, p az y -hoz tartozó lelki képesség, és x képes p gyakorlására.

Az összefüggéslánc azt eredményezi, hogy minden halandó organizmus, amennyiben él, rendelkezik a táplálkozás képességével. Az, hogy „él”, mégsem *jelenti* azt, hogy „táplálkozni képes”. Amit jelent, az a következő: „gyakorolni tud egy képességet, vagyis az illető organizmus fajához tartozó egyedeknek képeseknek kell lenniük általánosan gyakorolni azt a képességet a faj fennmaradása érdekében”.

Azt gondolhatjuk, hogy a szörnyek (terata) itt gondot okoznak. Ezek egyetlen fajnak sem rendes tagjai, mégis élők lehetnek.

Amit Arisztotelésznek a szörny-problémával tennie kellene, az egyszerűen az, hogy annyira kitágítsa az „ x az y fajhoz tartozik” körét, hogy abba a szörnyek is beleférjenek. Az elképzelés lényege az, hogy minden szörny egy vagy több faj félresikertült, csonka vagy deformált egyede. A szörny élőnek tekinthető, amíg gyakorolni képes legalább egy, ahhoz a fajhoz tartozó lelki képességet, amelynek selejtes tagja.

Ezen a ponton valószínűleg jó lesz kitérni arra, hogy van-e körkörösség fentebb bemutatott javaslatomban⁶. „Clara él” a javaslatnak megfelelően azt jelenti, hogy van egy faj, mondjuk a

Elsősorban azt kell leszögeznünk, hogy a lelki képesség a cselekvés képessége – nem lehet tisztán elszenvető jellegű. A képesség gyakorlásának tehát cselekvésnek kell lennie, s nem lehet annak egyszerű hiánya. A nyúl esetében így az a képesség válik relevánssá, hogy *mozdulatlanságban tarthassa magát*, s ez része lesz a helyváltoztatás és nyugalom képességének. Irreleváns lesz ezzel szemben a tehetetlenül fekvés képessége.

Ez a válasz mindazonáltal csak az első lépés. Sokkal részletesebb tárgyalást igényelne, hogy igazolást nyerjünk arra nézve: tudjuk, hogyan kell kiszűrnünk a releváns képességeket.

⁶ Mind a szörny-kérdés, mind a körkörösség-probléma tárgyalásának a szükségességére Fred Feldman hívta fel a figyelmemet, miután elolvasta tanulmányom egyik korai vázlatát.

macskáké, és egy lelki képesség, mondjuk az érintés, úgy, hogy Clara hozzátartozik az említett fajhoz, az érintés a fajra jellemző lelki képesség, és Clara gyakorolni képes ezt a képességet. „Az érintés a macskák fajára jellemző lelki képesség” kijelentés értelme az, hogy a macskák fajának fennmaradásához szükséges, hogy a macska-egyedek általánosan képesek legyenek a taktilis érzékelésre. Habár nem próbáltam megmondani, mit jelent például a macska-faj fenntartása, feltételezhetően az egyedek létezésben-tartását jelenti, vagy legalábbis magában foglalja azt. De, mint ahogy Arisztotelész mondja a *De anima* II. könyvének 4. fejezetében, „az élet pedig létezése az élőknek” (415b 13). Tehát az egyedek létezésben-tartása nem más, mint ezeknek életben tartása, és itt, úgy tűnik, egy körrel van dolgunk.

Habár elismerem, hogy javaslatomban kétségkívül körkörösség van jelen, azt hiszem, nem *circulus vitiosus*ról van szó. A lényeg a következő: az, hogy Clara él, az ő viszonylatában azt jelenti, hogy képes valaminek a gyakorlására, ami a faj „önmegörökítő képességeinek” összességéhez tartozik. Még pontosabban azt jelenti, hogy képes gyakorolni legalább egyet azok közül a funkciók közül, amelyek fajának egyedévé teszik. Ha jogos az a feltevésünk, hogy halott macskák, halott fák és halott emberek semmiféle képességet nem gyakorolhatnak, azt hiszem, az értelmezésben fellelhető körkörösség nem kifogásolható.

Az elmondottak segítenek összebékíteni a következő három, látszólag összebékíthetetlen kijelentést, amelyet Arisztotelésznél találunk:

a) Élőnek lenni semmi mást nem jelent, mint rendelkezni a táplálkozás képességével.

b) A következők mindegyikének esetében az „élő dolog” világosan elkülöníthető jelentéssel bír: növények; állatok, melyeknek egyetlen érzéke a tapintás; más állatok; emberi lények.

c) Létezik legalább egy nem halandó lény, aki gondolkodik és ebből kifolyólag él, még ha nem is rendelkezik a táplálkozás képességével.

Az a) pontra nézve igaz, hogy a halandó élő dolgok esetében a közös és alapvető fajfenntartó erő a táplálkozás és a szaporodás. Amikor Arisztotelész az a) ponthoz hasonló kijelentést tesz, akkor a halandó lényekre kell gondolnia.

Az, hogy pontosan mik azok, amik rendelkeznek fajfenntartó avagy lelki képességekkel, fajról fajra változik, s így egy, a b) ponthoz hasonló kijelentés is igaz.

Ami a c) pontot illeti, Arisztotelész bonyolult összefüggésláncá garantálja, hogy amíg egy halandó lény rendelkezik legalább egy

lelki képességgel, rendelkezni fog a többivel is. Nem halandó lényekkel Arisztotelész általában nem foglalkozik. Ahhoz, hogy fajukat fenntartsák, ezeknek csak saját létezésüket kell biztosítaniuk azáltal, hogy továbbra is lényegileg hozzájuk tartozó tevékenységet folytatnak. Ez lehet pusztán a gondolkodás, és nem feltétlenül a táplálkozás vagy a szaporodás.

Az önző gén (The Selfish Gene, Oxford, 1976) című művében Richard Dawkins az élet eredetét az első „másoló” molekulák véletlenszerű elrendeződésében lokalizálja. Ahogy Dawkins mondja, a növények és az állatok, beleértve az embert is, a jelenlegi sikeres, általunk géneknek nevezett másoló molekulák „túlélő gépezetei”.

Dawkins álláspontja sok tekintetben nem arisztotelészi. Arisztotelész semmit nem tudott a DNS-ről, és nem nevezhetjük evolutionistának. Mégis, egy kissé eltorzítja a dolgokat az, hogy Arisztotelész felfogásában az egyedi növények és állatok, beleértve az embert is, túlélő gépezetek növényi és állati *formák* számára. Azok a funkciók, amelyeket az egyedi növényeknek és állatoknak el kell végezniük ahhoz, hogy betöltsék szerepüket ebben a túlélési folyamatban, a „dünameisz tész pszükhész”, a lelki-, avagy életfunkciók. Ezek a funkciók összefonódnak egymással úgy, ahogy azt Arisztotelész leírja. Élőnek lenni valamely adott egyedi organizmus viszonylatában annyit tesz, hogy képes teljesíteni legalább egy funkciót (és természetesen azt is, amely saját fájára jellemző).

Arról, hogy az élet ama fogalma, amely az életfunkciók gondolatán nyugszik, valóban nagyon fontos a modern biológia számára, nem vagyok kompetens nyilatkozni. De ha bármilyen tudományos vagy nem tudományos célból megpróbáljuk felszámolni azt az inkoherenciát, amit az enciklopédiák ÉLET címszava alatt találunk, úgy, ahogyan azt e fejtegetés elején láttuk, a legjobb út, azt hiszem, az lenne, ha a *De anima* II. könyvének 2–4. fejezeteiben felépített képhez fordulnánk. Ennek megfelelően vannak olyan organizmusok, amelyek formájukat azonosítható funkciók gyakorlása által tartják fenn. Egy adott individuum számára élő dolognak lenni annyi, mint egy ilyen természetes fajfenntartó organizmusnak lenni. És egy adott élő individuum számára aktuálisan élni – ezt jelenti az, hogy élni – csupán annyit jelent, mint képesnek lenni teljesíteni egyet azok közül a funkciók közül, amelyek megfelelnek saját fájának. (Habár, amennyiben a

funkciók összefonódnak, képesnek lenni teljesíteni egy adott lelki funkciót feltételezi egy vagy több funkció teljesítésének képességét.)⁷

Fordította Fall Sándor

A szerző által felhasznált irodalom:

1. Aristotle (1910–52), *The Works of Aristotle*. Translated into English, ed. J. A. Smith and W. D. Ross (Oxford: Clarendon Press).
2. Aristotle (1984), *The Complete Works of Aristotle*, ed. Jonathan Barnes, 2 vols. (Bollingen Series, 81/2; Princeton: Princeton University Press).
3. Descartes, R.(1637–41), *The Philosophical Works of Descartes*, ed. and trans. E. S. Haldane and G. R. T. Ross (1967) (Cambridge: Cambridge University Press).

⁷ Köszönettel tartozom Michael Frede-nek és Fred Feldman-nek a fejezet egyik korábbi változatához fűzött megjegyzésekért.